

Домброван Т. І.,

доктор філологічних наук, доцент кафедри граматики англійської мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКА: ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО СИМБІОЗУ

Анотація. У статті наводяться деякі результати застосування понятійного апарату і методологічних принципів синергетики до вивчення історичного розвитку мови. Окреслюється проблемне поле діахронічної лінгвосинергетики, зазначаються основні завдання запропонованого напрямку досліджень.

Ключові слова: англійська мова, діахронічна лінгвосинергетика, еволюція мови, мовна система, наукова парадигма, синергетика.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістики відрізняється пошуком і розробкою нових методів аналізу, що стає можливим у результаті інтеграції досвіду різних галузей науки та розширення понятійного апарату. Міждисциплінарність постає виявом методологічного принципу експансіонізму, який полягає у «прагненні розширити галузі лінгвістичних досліджень, появи виходів до інших наук, активному використанні доробку культурології, біології, соціології, антропології, етнології, психології, нейронаук тощо» [11, с. 11].

Останнім часом як у галузі природознавчих, так і в галузі гуманітарних наук, включаючи мовознавство, все частіше говорять про синергетичну (або еволюційно-синергетичну) наукову парадигму, виникнення якої було підготовлено значними досягненнями у так званих «точних» науках у другій половині ХХ ст. У центрі уваги синергетики знаходяться складні відкриті динамічні системи, предметом дослідження виступають закономірності виникнення, самоорганізації та функціонування цих систем у режимах «із загостренням». Категорійний апарат синергетики включає такі поняття, як нелінійність, нерівноважність, порядок, хаос, біфуркація, флуктуація, аттрактор, фрактал, самоорганізація складних систем та деякі інші.

Синергетику слід вважати поглибленням загальної теорії систем, історично першим варіантом якої є тектологія О.О. Богданова, а також кібернетики як науки про управління та зв'язок (Н. Вінер), теорії катастроф (Р. Том), теорії дисипативних структур (І.Р. Пригожин), теорії динамічного хаосу, теорії фазових переходів, теорії біфуркацій, теорії хвильових процесів та ін. Синергетика переміщує увагу зі стану гомеостазу і зосереджується на перехідних фазах саморегульованої відкритої системи. Іншими словами, синергетика – це черговий етап у розвитку теорії систем, спрямований на розкриття природи мінливості, виявлення механізмів переходу системи в якісно новий стан, «розпакування» поняття «діалектичного стрибка» в еволюційному розвитку системи. В гуманітарних науках синергетика виступає, радше, як міждисциплінарний методологічний підхід до вивчення складних систем різної онтології. У науці про мову синергетика набуває статусу наукової парадигми. **Мета цієї статті** – довести аплика-

тивну валідність принципів синергетики у лінгвістичних дослідженнях та ознайомити науковий загал з деякими авторськими здобутками в царині лінгвосинергетики.

Лінгвосинергетика визначається нами як один із методологічних підходів до опису динамічного простору мови як послідовної зміни в часі станів мовної мегасистеми. На відміну від традиційної лінгвістики, яка в межах структурно-системної парадигми досить детально описала «стійкі» стани мовної системи, лінгвосинергетика звертає увагу на ситуації так званого фазового переходу – переорганізації та перебудови системи, що зумовлені впливом зовнішніх чинників. Іншими словами, сутність синергетичної парадигми в лінгвістиці полягає у пошуку прихованих від безпосереднього спостереження механізмів самоорганізації та саморозвитку систем мови й мовлення [12].

Концептуальну базу лінгвосинергетики як окремого, інтегративного напрямку лінгвістичних студій складають основні методологічні принципи філософії, лінгвістики і синергетики. Лінгвосинергетика відкриває новий ракурс дослідження людської мови: саме з нових позицій стає можливим розглядати мову як складну відкриту нелінійну еволюційну систему, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища (етносу, його культури, свідомості, соціуму), перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги і має регуляторні механізми, які забезпечують динаміку, самоорганізацію та збереження цієї системи [17, с. 34; див. також: 12; 13].

Об'єктом дослідження лінгвосинергетики виступають як мова, так і мовлення і мовленнєва діяльність, що розглядаються як складноорганізовані, синергетичні системи. Наші спостереження над сучасним розвитком лінгвосинергетики свідчать, що наразі найактивніше розробляються окремі проблеми синергетики тексту (К.І. Белоусов, О.І. Глазунова, І.Ю. Моїсєєва, Г.Г. Москальчук) і дискурсу (М.Ф. Алефіренко, О.Ю. Муратова, Л.С. Піхтовнікова, Є.В. Пономаренко), менш розроблені проблеми синергетики перекладу (Л.В. Кушніна), синергетики мовленнєвих девіацій (В.Е. Пашковський, В.Р. Піотровська, Р.Г. Піотровський), ідіолекту (О.О. Семенець), словотвору (С.М. Єнікєєва). Нами започатковано новий вимір лінгвосинергетики – діахронічна лінгвосинергетика [5-9].

Звернення до синергетики у процесі дослідження історії розвитку мовної системи зумовлено ознаками людської мови як динамічної, складноорганізованої синергетичної системи. З огляду на традиційну дихотомію «синхронія»:«діахронія», ми виокремлюємо синхронічну лінгвосинергетику і діахронічну лінгвосинергетику. Синхронія та діахронія являють собою дві невід'ємні площини

ни дослідницького процесу, ймайже неможливо віддати перевагу лише одній із цих площин. Вони перебувають у відношеннях комплементарності (своєрідні лінгвістичні «інь і ян»). Знання сучасного стану досліджуваної системи або її фрагмента є дуже важливим (ми називаємо це «знанням ушир»). Проте не менш суттєвим видається проникнення в історію становлення та змін системи, вияв закономірностей її організації, пояснення її «поведінки» на тому чи іншому етапі існування, окреслення тенденцій і можливих шляхів розвитку на майбутнє(ми називаємо це «знанням вглиб»). Розподіл на синхронічну і діахронічну лінгвосинергетику має умовний характер, оскільки система мови завжди рухома. Розокремлення синхронічного й діахронічного підходів передбачає лише тимчасове виокремлення вивчення мови в стані рухомої рівноваги (синхронія) та в стані фазового переходу, що викликає якісні зміни в організації та функціонуванні мови (діахронія). З огляду на зазначене вважаємо, що діахронію можна уявити у вигляді парадигми синхронічних різночасових зрізів, як своєрідне генеалогічне дерево станів системи, де його гілки виступають траєкторіями руху системи, а місця відгалуження – точками біфуркацій, у яких система знаходилася перед вирішальним для неї на той момент вибором подальшого розвитку.

Основне завдання лінгвосинергетики вбачаємо у виявленні, описі та поясненні механізмів внутрішньої динамічної структури мови із залученням принципів дослідження і поняттєвого апарату синергетики. *Об'єктом дослідження* в діахронічній лінгвосинергетиці виступають перехідні явища у мові, мовна система в стані критичності її розвитку. Діахронічна лінгвосинергетика зосереджується на процесах, що передують точці біфуркації (моменту вибору шляху подальшого розвитку системи) та відбуваються в ній самій, при цьому слід акцентувати увагу на факторах випадковості альтернатив подальшого розвитку (вибір атрактора), на флуктуаціях і на впливі зовнішніх чинників. Вивчення багатовекторного спектру альтернатив у системі, яка знаходиться в критичному стані, допоможе спрогнозувати можливі шляхи розвитку системи мови в межах заданого просторово-часового діапазону.

Головна *ціль* діахронічної лінгвосинергетики полягає у «схоплюванні» й осмисленні саме станів становлення, у моделюванні еволюції конкретної мовної системи з прогнозуванням варіантів її подальших змін у залежності від багатовекторних біфуркацій та різноманіття потенційних атракторів. Діахронічна лінгвосинергетика виходить із того, що різні складники мовної мегасистеми характеризуються різними темпами змін, а тому еволюційний процес неможливо уявити у вигляді лінійно розгорнутої стрічки або спрямованих у височінь сходів. Зрушення ракурсу дослідження у бік еволюційної складності та необхідність адекватного висвітлення спостережуваних феноменів нагально потребують розширення традиційного категорійного апарату лінгвістики і залучення таких понять, як емерджентія, самоорганізація, хаос, порядок, флуктуація, біфуркація, атрактор, керівний параметр, фрактал, дисипативний процес та деяких інших.

Розвиток мови являє собою складний процес, що неоднаково (у різному темпі) відбувається в різних підсистемах. Для дескрипції мовних змін вважаємо за необхідне використати концепцію темпосвітів (С.П. Курдюмов), яка

розробляється у рамках синергетичної дослідницької парадигми. Ця концепція знаходиться на етапі становлення і пов'язана з низкою фундаментальних понять, переосмислених у синергетиці – перш за все, це матерія, простір, час, інформація, еволюція.

В синергетичній проекції мову розглядаємо як мегасистему, що складається з ієрархічно організованої множини макро- і мікросистем («світів»), кожна з яких змінюється у властивому для неї характерному темпі. Іншими словами, *мова – це темпоральна ієрархія, когерентна сукупність різних темпосвітів, у яких співіснують різномасштабні компоненти мовної мегасистеми*. Змінам у часі підвладні всі одиниці і підсистеми мови, різняться лише темпи (інтенсивність) цих змін. Так, фонетичні явища мають найвищий темп змін, тоді як синтаксичні структури є найстійкішими.

Діахронічне дослідження пов'язано з низкою складнощів. Перш за все, це відома фрагментарність матеріалу дослідження. Вчені мають змогу вивчати виключно ті тексти, що збереглися до наших днів і, до того ж, написані мовами тих чи інших діалектів. Неповнота фактичного матеріалу стає на перешкоді вивченню давньої мови у всьому її різноманітті (стилістичному, ареальному, соціальному тощо). Ще одна складність – коректний відбір матеріалу для аналізу: досить проблематичним уявляється нам зіставлення текстових масивів, різних за змістом і функціонально-стильовою належністю.

На наш погляд, ідеальним «знаменником» для проведення діахронічного аналізу змін у структурі мови виступають різночасові версії текстового масиву Біблії. Зіставні щодо інформаційної цінності («наповнення»), ці тексти прекрасно ілюструють зміни, що відбулися в інформаційній «упаковці». Нижче наводимо дані аналізу п'яти версій молитви «Отче Наш» (*The Lord's Prayer*), які репрезентують англійську мову хронологічно різних періодів і датовані відповідно:

- I. – XI cm. (*Old English: Matthew 6.9; West Saxon Copy*),
- II. – 1380 p. (*Middle English: Matthew 6.9; Wycliffe's translation*),
- III. – 1611 p. (*Modern English: The King James Bible*),
- IV. – 1928 p. (*Late Modern English: Book of Common Prayer*),
- V. – 1977 p. (*New English Version, adopted by the Church of England in 1977*).

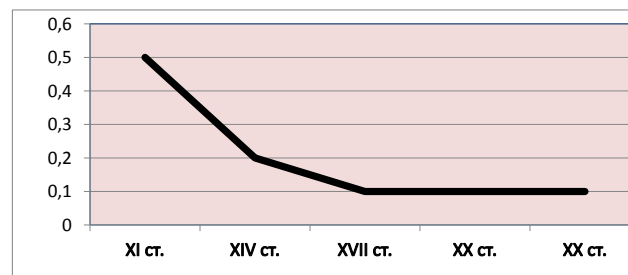


Рис. 1. Динаміка індексу синтетичності англійської мови (XI – XX ст.).

Використовуючи методику аналізу морфологічної типології мов Дж. Грінберга, для кожного з текстів ми визначили індекс синтетичності. Як і очікувалося, найвищий індекс характеризує версію I і складає 0,5; для версії

II індекс синтетичності значно нижчий (0,2), у той час як для наступних періодів він майже не змінився (в округленні – 0,1) (див. Рис.1, де вертикальна вісь відбиває індекс синтетичності, а горизонтальна вісь позначає стрілу часу). Отримані дані унаочнюють фазовий перехід у системі англійської мови [детальніше про це: 5].

Фазовий перехід у системі англійської мови можна пояснити з позицій синергетичної теорії самоорганізованої критичності, основна ідея якої полягає в тому, що природа, яка завжди перебуває у нерівноважному стані, в той самий час може опинитись у певному критичному стані, де навіть незначні флуктуації можуть спричинити події будь-яких масштабів. Більшість змін відбувається не шляхом поступових переходів, а через катастрофи (в термінах Р. Тома). Завдяки тому, що складні системи містять велику кількість елементів, вони можуть демонструвати катастрофічну поведінку, в якій одна з частин системи впливає на інші на зразок ефекту доміно. Цей стан виникає виключно завдяки динамічній взаємодії складників системи: критичний стан є самоорганізованим.

Структурна цілісність і максимальна функціональність системи потребують, щоб усі її підструктури були когерентно пов'язані, а темп їхньої еволюції – синхронізований. Синтез простих структур у єдину складну структуру можливий завдяки механізму синхронізації – встановленню загального єдиного темпу еволюції всіх компонентів. Давньоанглійська мова (V–XI ст.) мала розвинуту систему флексій, які служили засобом зв'язку між словами у словосполученні та реченні, що зумовлювало фактично вільний порядок слів. Так, давньоанглійські прикметники мали категорію відмінка (п'ять відмінків), категорію роду (чол., жін., сер.), категорію числа (одн., множ.) і два типи відмінювання. Вибір тієї чи іншої форми залежав від іменника, якому цей прикметник належав і з яким узгоджувався. У свою чергу, давньоанглійські іменники також мали граматичні категорії числа, відмінка, роду та цілу низку різновидів відмінювань у залежності від основ або основотвірних суфіксів. Кожна граматична категорія в кожному типі відмінювання маркувалася відповідними закінченнями, в тому числі й нульовими. У реченні ступінь когезії між давньоанглійськими іменниками і прикметниками був дуже високим і досягався частковим перекриттям, своєрідним дублюванням маркерів граматичних категорій, що виявлялося в узгодженні (у роді, числі і відмінку) розглядуваних частин мови. Напр.:

Andforgyf ūsūre (ACC.pl.) *gyltas* (ACC.pl.), *swā swā wē forgyfað ūrum* (DAT.pl.) *gyltendum* (DAT.pl.) [Lord's Prayer, Matt. 6].

В середньоанглійський період під сильним впливом скандинавських діалектів відбувся розпад колись складної системи закінчень іменників. З позицій синергетики граматична система англійської мови ввійшла в стан нерівноваги, наближаючися до моменту загострення. За таких умов відбувається прискорення темпів змін як в окремих підсистемах, так і в системі в цілому. Підсистема іменників почала докорінно мінятися, що виявилось у різкому скороченні показників граматичних категорій. За невеликий історичний період (XI–XIII ст.) в основному стираються відмінності між слабкими і сильними типами відмін, а нерегулярні відміни (minor) до XV ст.

поступово втрачають закінчення, і колись чотиривідмінкова система кінець кінцем перетворюється на двовідмінкову. Високодинамічний процес розпаду системи відмінювання іменників за ланцюговою реакцією спричинив неминучі зміни у відповідних системах прикметника, числівника, займенника (насамперед указівного). Функціонально навантажені флексії було втрачено, що зумовлювалося спільністю граматичних категорій (роду, числа, відмінка) як керівних параметрів граматичної системи мови. Для збереження життєздатності мовної системи в цілому та її підсистем зокрема необхідна синхронізація змін, що відбуваються в тісно пов'язаних компонентах системи. В синергетичному контексті синхронізацію можна інтерпретувати як один із механізмів самоорганізації системи, або як один із шляхів («сценаріїв») виникнення порядку з хаосу, коли структури, що швидко розвиваються (тобто у режимі із загостренням) «підтягують» до себе за темпами розвитку інші пов'язані з ними структури. Звідси і новий погляд на природу еволюційних процесів як на зміну темпів еволюції.

До механізмів еволюції англійської мови уналежно-емо також і зміну параметричного патерна мовної мега-системи. За нашими спостереженнями, «вартовими» порядку системи виступають параметри керування – певні константи системи, які визначають конфігурацію станів розглядуваної системи в даний час або проміжок часу та «працюють» на збереження її функціональності. Точкою відліку в нашій роботі послужила лінгвістична теорія параметрів М. Бейкера, в основі якої лежить гіпотеза про те, що всі граматичні розбіжності між мовами викликані взаємодією обмеженої кількості дискретних факторів, тобто параметрів. Вважаємо **перспективним** залучення теорії параметрів до діахронічних розвідок. Результати нашого дослідження свідчать, що в кожному момент свого існування мовна система характеризується певним параметричним патерном. Так, у давньоанглійській мові у сфері синтаксису словосполучення панували такі синтаксичні типи зв'язку, як узгодження і керування. Домінування цих типів відношень пояснюється особливостями морфології давньоанглійської мови і насамперед існуванням розвинутої системи флексій, які часто маркували декілька граматичних категорій одночасно. Проте кардинальні зміни у морфології спричинили переорганізацію параметричного патерна системи: панівні в давньоанглійській мові узгодження та керування поступаються в середньо- та ранньоніовоанглійський періоди приляганню. Як результат, значно зросла роль порядку слів у реченні. Отже, параметричний патерн системи змінився, віддзеркалюючи зрушення в структурній організації мови.

Правомірність запропонованого в роботах [5-9] на-пряму подальших наукових розвідок у галузі історії мови – діахронічної лінгвосинергетики – доводиться природою мови як синергетичної системи. Інтегрування ідей, методології та понятійного апарату синергетики в царину лінгвістичних студій виявляється плідним і перспективним, оскільки значно розширює дослідницький простір і збагачує науку про мову новими методами і прийомами аналізу. Опанування нових для філології принципів синергетичного аналізу уможливило внесення важливих доповнень у теорію еволюції мови як синергетичної системи.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Дискурсивная синергетика «живого» слова [Текст] / Н.Ф. Алефиренко // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. проф. Г.Н. Манаенко. – Вып. 6. – Краснодар, 2008. – С. 20-26.
2. Єнікєєва С.М. Принципи синергетики як методологія дослідження словотвірної системи (на матеріалі англійської мови) / С.М. Єнікєєва // Нова філологія: зб. наук. праць. – Запоріжжя: Запорізьк. нац. ун-т, 2008. – № 29. – С. 223-230.
3. Белоусов К.И. Синергетика текста: От структуры к форме: [монография] / К.И. Белоусов. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2008. – 248 с.
4. Глазунова О.И. Синергетика творчества: Опыт анализа художественного текста / О.И. Глазунова. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 344 с.
5. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики. Монография. [Текст] / Т.И. Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2013. – 346 с.
6. Домброван Т.И. Актуалізація синергетичного підходу в сучасних лінгвістичних дослідженнях [Текст] / Т.И. Домброван // Записки з романо-германської філології [ред. І.М. Колєгаєва]. – Вып. 26. – Одеса: Фенікс, 2011. – С. 51-58.
7. Домброван Т.И. Діахронічна лінгвосинергетика: статус, задачі та основний поняттєвий і термінологічний апарат [Текст] / Т.И. Домброван // Сучасні дослідження з іноземної філології. Зб. наук. праць. [відп. ред. Фабіан М.П.]. – Вып. 9. – Ужгород: ПП «Графіка», 2011. – С. 162-168.
8. Домброван Т.И. История языка как объект синергетического анализа: к постановке проблемы [Текст] / Т.И. Домброван // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – № 973. – Вып. 68. – Харків, 2011. – С. 30-34.
9. Домброван Т.И. Моделирование истории языка как синергетического процесса: постановка проблемы [Текст] / Т.И. Домброван // Нова філологія. Збірник наукових праць. – № 59. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – С. 10-15.
10. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс: [монография] / Г.Г. Москальчук. – М.: Едиториал УРСС, 2010. – 296 с.
11. Пименова М.В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение: / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
12. Пиотровский Р.Г. О лингвистической синергетике / Р.Г. Пиотровский // Научно-техническая информация. – Серия 2 «Информационные процессы и системы». – 1996. – № 12. – С. 1–12.
13. Пиотровский Р.Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р.Г. Пиотровский. – СПб.: Филол. фак-тС.-Петербург. гос. ун-та, 2006. – 160 с.
14. Піхтовнікова Л.С. Стилїстика і синергетика дискурсу / Л.С. Піхтовнікова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [кол. монографія] / під загальн. ред. Шевченко І.С. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005. – С. 29–35.
15. Пищальникова В.А., Герман И.А. Лингвосинергетика как методологическая основа исследования текста // Человек – коммуникация – текст. – Вып. 4 / Под ред. А.А. Чувакина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 29–40.
16. Пономаренко Е.В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка): [монография] / Е.В. Пономаренко. – М.: МГИМО-Университет, 2010. – 151 с.
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

Домброван Т. И. Лингвосинергетика: первые результаты междисциплинарного симбиоза

Аннотация. В статье рассматриваются отдельные результаты применения понятийного аппарата и методологических установок синергетики в изучении исторического развития языка. Очерчивается проблемное поле диахронической лингвосинергетики, определяются основные задачи предложенного направления исследований.

Ключевые слова: английский язык, диахроническая лингвосинергетика, научная парадигма, синергетика, эволюция языка, языковая система.

Dombrovan T. Linguistic synergetics: first results of multidisciplinary symbiosis

Summary. In the article, synergetics is positioned as a novel research paradigm. Special focus is laid on application potential of the synergetic approach in linguistic research of language change. Language is considered as a non-linear and self-organized complex dynamic system.

Key words: the English language, diachronic linguistic synergetics, language development, language system, scientific paradigm, synergetics.